

uchun yanada ko'proq ijobiy natijalarga olib kelsa, uning aksi esa muammolarning manbayi bo'lib, xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda turli ta'limotlar, mafkuralar, g'oyalar va dinlarning sug'urta faoliyati masalasiga nisbatan munosabatlari bir-biridan katta farq qiladi.

Shuning uchun ularning amaliyotga aylanishi va kishilarning ijtimoiy-iqtisodiy turmush tarzida namoyon bo'lishi har xil darajalarda va miqyoslarda kuzatilishi mumkin. Bular ichida bu masalaga islom manbalarida va ta'limotlarida kengroq e'tibor qaratilganligi uchun musulmon xalqlar va kishilar islomiy qadriyat sifatida foizsiz moliyaviy munosabatlarga, xususan, sug'urta va u bilan bog'liq jarayonlarga alohida e'tibor qaratgan va uni rivojlantirishga ustuvor vazifa tarzida yondoshgan.

Zero, dastlab Islom taraqqiyot banki va shunga o'xshash foizsiz faoliyat olib boradigan moliya muassasalari aholisining aksariyati musulmon xalqlardan iborat bo'lgan Misr, BAA, Malayziya, Saudiya Arabistoni, Quvayt, Turkiya, Indoneziya kabilarda tashkil etilgan bo'lsa, hozirgi kunda jahonning ko'plab taraqqiy etgan mamlakatlarida takoful sug'urta va unga yondosh moliya muassasalari tashkil etilib, keng ko'lamli faoliyatini amalga oshirmoqda. Bu tadqiqotning o'ziga xos xususiyatlari bu takoful sug'urta faoliyatida Islom fihi talablariga va odobiga rioya qilishi ustuvor vazifaligini tushuntirishda namoyon bo'ladi. Xususan, bu takoful sug'urtada riboga asoslangan munosabatlarni amalga oshirmaslik bilan bir qatorda Islom ta'limotlarida belgilangan axloqiy mezonlarga va fiqhda tartibga solingan normalarga rioya qilishi talab etiladi. Shuningdek, sug'urta munosabatlari jarayonida g'arar, maysir, ixtikor va boshqa shu kabi illatlarni faoliyatlari mobaynida amalga oshirishiga ruxsat berilmaydi.

ISLOM MOLIYA HUQUQI MANBALARI TAHLILI VA XALQARO MAYDONDA ISLOM MOLIYAVIY XIZMATLARINI TASHKIL ETISHDAGI O'RNI

Ubaydullayev Abror Qutpilla o'g'li
Toshkent davlat yuridik universiteti
tayanch doktoranti

Yigirma birinchi asr avvaliga kelib dunyoda bir qator iqtisodiy inqirozlarning sodir bo'lishi, jahon iqtisodiyoti hamon shunday moliyaviy inqiroz asoratlaridan xalos bo'la olmayotgani, jahonda hukmronlik qilayotgan an'anaviy iqtisodiy tizim ham kamchiliklardan holi emasligini ko'rsatib qo'ydi. Shunday vaziyatda dunyo iqtisodiyoti uchun raqobatbardosh, bugungi jahon moliyaviy tizimidagi muayyan kamchiliklarni to'ldiruvchi yoki o'rnini bosuvchi alternativ moliyaviy mexanizmlarga har qachongidan-da qattiq ehtiyoj sezmoqda. Ana shunday muqobil moliyaviy xizmatlar taklif etishi mumkin bo'lgan hamda aksar moliyaviy mahsulotlari so'nggi yillarda o'zining iqtisodiy turg'unliklariga nisbatan chidamliligi bilan tanilib borayotgan tizim bu Islom moliyasidir.

Davlat rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Mamlakatimizda islom moliyaviy xizmatlarini joriy etish bo'yicha huquqiy bazani yaratish vaqt soati yetib keldi".³⁴⁴ Darhaqiqat, bugun Islom moliyaviy mahsulotlari o'z xizmatlari bilan nafaqat musulmon mamlakatlarida, balki, rivojlangan g'arb mamlakatlarida, AQSh, Buyuk Britaniya va Shveytsariya tez suratlarda rivojlanib borayotgan ekan, bugun Islom moliyasining tez rivojlanayotgan munosabatlarini tartibga solishga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni yaratish va takomillashtirish sharoit taqozosiga aylanib bormoqda.

Avvalo islom moliyasi oxirgi o'n yilliklarda rivojlanish bosqichiga kirganini hamda unga doir me'yoriy asoslar faqat so'nggi yillardan boshlab deklarativ xarakterdan normativ asoslarga ko'chayotganini inobatga oladigan bo'lsak, tizimni tartibga solish hamda an'anaviy moliyaviy sohalarga implementatsiya qilishda islom moliya huquqining o'rni va salohiyati beqiyos o'sib bormoqda.³⁴⁵

Mashhur islom fiqhi olimlari islom moliya huquqini islom savdo huquqi sifatida ham tilga oladilar. Chunki an'anaviy moliyaviy tizimlardan farqli, islom moliyasining aksar ko'pgina moliyaviy mahsulotlari aynan tijorat bilan bog'liqdir. Masalan, Doktor Muhammad Abdul Rauf Islom savdo huquqini "Islom jamiyatida tijorat faoliyatini tartibga soluvchi, iqtisodiy bitimlarning xolis va adolatli tarzda amalga oshirilishi hamda barcha tomonlarning manfaatlari himoya qilinishini ta'minlash maqsadidagi qonunchilik bazasi" deb ta'riflagan.³⁴⁶

Shayx Muftiy Taqi Usmoniy Islom savdo huquqini "shaxslar va institutlar o'rtasidagi tijorat munosabatlarini tartibga soluvchi hamda shariat tamoyillaridan kelib chiqqan holda adolatli va axloqiy tadbirkorlik amaliyotini targ'ib qilishdan iborat bo'lgan qoida va me'yorlar majmui", deb ta'riflagan.³⁴⁷

Barcha davrlarda islom moliya huquqining o'zgarmas manbalari qatorida Qur'on va Sunnatni alohida ta'kidlash muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, ijmo, qiyos hamda fatvo institutlari ham islom moliyaviy xizmatlarini huquqiy tartibga solishda juda muhim o'ringa ega.

Qur'on va sunnatning islom moliyaviy munosabatlariga oid eng muhim va barqaror prinsplarini o'zida aks ettirganini inobatga olsak, juda ko'p islom moliyaviy munosabatlari asrlar davomida ijmo, qiyos, urf asosidagi fatvolarda handa manbalarda aks etganini ko'ramiz.

"Ijmo" Islom moliya huquqining keyingi muhim manbasi hisoblanadi. Islom moliya huquqidagi "ijmo" atamasi shariat (Islom huquqi) doirasidagi moliyaviy operatsiyalarga oid ma'lum bir masala bo'yicha malakali olimlar tomonidan erishilgan kelishuv yoki rozilikni bildiradi. U islom huquqshunosligining muhim manbalaridan biri bo'lib, islom moliyasida muhim rol o'ynaydi. Ijmo arabcha

³⁴⁴ O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis). <https://president.uz/>

³⁴⁵ Islomiy moliya asoslari [Matn] / E.A. Байдаулет. – Toshkent: "O'zbekiston" HMIY, 2019. -7, 9 b.

³⁴⁶ "The Islamic doctrine of economics and contemporary economic thought: Highlight of a conference on a theological inquiry into capitalism and socialism", Dr Muhammad Abdul Rauf – Washington 1979 First Edition, American Enterprise Institute. ISBN 0-8447-1333-3.

³⁴⁷ "Islom moliyasiga kirish", Muftiy Muhammad Taqiy Usmoniy, Maktaba Ma'ariful Quran Karachi – 2007, Mehran Printers, Karachi).

“ijma” soʻzidan olingan boʻlib, “rozilik” yoki “kelishuv” degan maʼnoni anglatadi. Bu Qurʼon yoki hadislarida (Muhammad paygʻambarning soʻzlari va xatti-harakatlari) aniq aytilmagan masalalar boʻyicha maʼlum bir davrdagi islom ulamolarining jamoaviy kelishuvini bildiradi. Ijmo aniq matn boʻlmaganda muhim yoʻl-yoʻriq manbai hisoblanadi va islomiy moliyada huquqiy fikr va hukmlarni shakllantirishda yordam beradi.³⁴⁸

Islom moliya huquqi kontekstida ijmo moliya va tijoratning rivojlanish xususiyati tufayli yuzaga kelishi mumkin boʻlgan yangi muammolarni hal qilishda yordam beradi. Malakali olimlar, batafsil muhokamalar va tahlillar orqali zamonaviy moliyaviy amaliyotlar yoki bitimlar boʻyicha ularning shariat tamoyillariga muvofiqligini aniqlash uchun muhokama qiladilar. Bu olimlar oʻrtasida kelishuvga erishilgandan soʻng, u islomiy moliyaviy mahsulotlar, shartnomalar va amaliyotlarni ishlab chiqishda katta ahamiyatga ega boʻladi.

Keyingi muhim manba hisoblanmish Qiyos oʻxshatish yoʻli bilan fikr yuritish jarayonini nazarda tutadi, Bunda Qurʼon va sunnatda toʻgʻridan-togʻri mavjud boʻlmagan masalalar boʻyicha qonuniy hukmlar mavjud tamoyillar va pretsedentlarga asoslanib xulosa chiqariladi. Qiyos islomiy moliyaviy tamoyillarni zamonaviy moliyaviy amaliyotlarga moslashtirish vositasi boʻlib xizmat qilishi nuqtai nazaridan muhim manba hisoblanadi.³⁴⁹

Yana bir muhim islom huquqining manbalaridan biri bu – fatvo hisoblanadi. Islom huquqida fatvo – bu malakali islom olimi yoki muftiy tomonidan chiqarilgan huquqiy fikr yoki hukmdir. U islomiy amaliyotlar, jumladan, islom moliya huquqi bilan bogʻliq turli masalalar boʻyicha yoʻl-yoʻriq yoki tushuntirish boʻlib xizmat qiladi. Islom moliya huquqi, shuningdek, islom bank ishi yoki shariatga muvofiq moliya sifatida ham tanilgan, islom huquqi tamoyillariga, xususan, foizlarni taqiqlash (riba) va axloqiy va ijtimoiy masʼuliyatli investitsiyalarni ragʻbatlantirish tamoyillariga amal qiluvchi bank va moliyaviy operatsiyalar tizimidir.

Islom moliya huquqidan foydalanishga oid fatvolar haqida gap ketganda, ulamolar islomiy asoslarni talqin qilishlari va moliyaviy operatsiyalarni tushunishlari asosida fikr va hukm chiqaradilar. Bu fatvolar muayyan moliyaviy faoliyat yoki mahsulotlarning islom qonunlariga mos kelishi haqida koʻrsatmalarni oʻz ichiga oladi.³⁵⁰

Shuni aytish kerakki, fatvolar qonuniy kuchga ega emas, lekin musulmon jamoalari ichida katta vazn va taʼsirga ega.

Dunyoning koʻplab mamlakatlari bugun islomiy moliyaviy munosabatlarni rivojlantirishga harakat qilmoqdalar, aksariyat mamlakatlar bu borada allaqachon yetarlicha tajriba va yuqori salohiyatni ham namoyon etib kelmoqdalar. Islom moliya huquqi dunyoning turli burchaklarida, jumladan

³⁴⁸ Usmani, M. T. (1998). An introduction to Islamic finance. Idaratul Maʼarif, Karachi.

³⁴⁹ Khan, T., & Ahmed, H. (2001). Risk-sharing, commitment, and the banking role of Islamic financial intermediaries. Research Paper No. 127 (Islamic Research and Training Institute).

³⁵⁰ Global Islamic Finance Report (GIFR) – "Fatwa and Shariah Boards in Islamic Finance" <http://www.gifr.net/2019>

rivojlangan g'arb mamlakatlarida, Malayziya va Yaqin Sharq mamlakatlarida sezilarli darajada e'tirof etilgan va amalga oshirilgan. Keling, ushbu mintaqalarda islom moliya huquqi manbalaridan foydalanish bo'yicha xorijiy tajribani o'rganamiz:

a) Rivojlangan G'arb davlatlari: So'nggi yillarda Buyuk Britaniya, Lyuksemburg va Shveytsariya kabi bir qancha rivojlangan g'arb mamlakatlarida islom moliyasiga qiziqish ortib bormoqda. Bu mamlakatlarda islomiy moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni joylashtirish uchun normativ-huquqiy baza va infratuzilma yaratilgan. Ularning huquqiy tizimlari fuqarolik huquqiga asoslangan bo'lsa-da, ular Qur'on va sunnatdan (payg'ambarlik an'alaridan) olingan islomiy moliyaviy tamoyillarni o'zlarining huquqiy va me'yoriy asoslariga kiritish yo'llarini topdilar. Bu musulmon aholiga va aksariyat musulmon davlatlarga mavjud yurisdiksiyalar doirasida islomiy moliyalashtirishda ishtirok etish imkonini berdi.³⁵¹

b) Malayziya janubi-sharqiy Osiyoda islomiy moliya rivojlanishida birinchi o'rinda turadi. Mamlakat islom moliyasining salohiyatini erta tan oldi va uning o'sishini qo'llab-quvvatlash uchun keng qamrovli huquqiy va me'yoriy bazani yaratdi. Malayziya islomiy moliyaviy tizimini shakllantirishda islom huquqining turli manbalariga, jumladan Qur'on, Hadis, Ijmo va Qiyosga tayanadi. Qimmatli qog'ozlar komissiyasi Malayziya va Bank Negara Malaysia islom moliya institutlari va mahsulotlarini tartibga solish va nazorat qilishda muhim rol o'ynaydi. Malayziya tajribasi islomiy moliyaning asosan musulmon aholi ichida muvaffaqiyatli integratsiyalashganini va uning xalqaro standartlarga mos kelishini namoyish etadi. Malayziya islom moliyasini o'z iqtisodiyotiga eng ko'p tatbiq etgan mamlakat hisoblanadi. Ya'ni umumiy iqtisodiyotining taxminan 20-25% islom moliyasi tamoyillari asosida tashkil etilgan.

c) Yaqin Sharq mamlakatlari: Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari, Bahrayn va Qatar kabi Yaqin Sharq mamlakatlarida islomiy moliyalashtirishning uzoq yillik an'alari mavjud. Bu mamlakatlarda islom moliya huquqi Qur'on, Hadis, Ijmo va Qiyosdan ko'p foydalanadi. Islom huquqshunosligining hurmatli ulamolaridan tashkil topgan shariat kengashlari moliyaviy amaliyotlarning islom tamoyillariga amal qilinishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Bu davlatlar islomiy moliya institutlarini nazorat qilish va tegishli qoidalarni amalga oshirish uchun Saudiya Arabistoni Valyuta Boshqarmasi va Birlashgan Arab Amirliklari Markaziy banki kabi maxsus tartibga soluvchi organlarni tashkil etgan.³⁵²

Umumiy yondashuvda, xorijiy tajriba islomiy moliyaviy amaliyotlarning ko'pchilikni musulmonlar tashkil etuvchi davlatlardan tashqarida qabul qilinishi ortib borayotganini ko'rsatadi. Ushbu tendensiya islomiy moliyaning axloqiy va inklyuziv tabiatini tan olishni aks ettiradi va ularning qadriyatlari va e'tiqod

³⁵¹ "Fiqh Council of North America" <https://fiqh-council.org/>.

³⁵² Majid, M. A. (Ed.). (2013). *Islamic Finance: Performance and Efficiency Perspectives*. Palgrave Macmillan.

tizimlariga mos keladigan moliyaviy yechimlarni qidirayotgan shaxslar va muassasalarga yoqadigan muqobil variantlarni taklif qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, islom moliya huquqi manbalari nisbatan o'zgarmas xarakterga ega. Ammo bu uning turg'un yoki moslashuvchan emasligini anglatmaydi. Uning asosiy manbalari hisoblanmish Qur'on va Sunnat islom fiqhi uchun fundamental tamoyillarni belgilab berdi. Keyingi qator manbalar esa ushbu tamoyil va qoidalar belgilab bergan mezonlardan chiqmagan holda har qanday tijoriy, moliyaviy munosabatlarni amalga oshirish imkoniyatini yaratib berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis). <https://president.uz/>

2. Islomiy moliya asoslari [Matn] / E.A. Байдаулет. – Toshkent: "O'zbekiston" HMIY, 2019. -7, 9 b.

3. "The Islamic doctrine of economics and contemporary economic thought: Highlight of a conference on a theological inquiry into capitalism and socialism", Dr Muhammad Abdul Rauf – Washington 1979 First Edition, American Enterprise Institute. ISBN 0-8447-1333-3.

4. "Islom moliyasiga kirish", Muftiy Muhammad Taqiy Usmoniy, Maktaba Ma'ariful Quran Karachi – 2007, Mehran Printers, Karachi).

5. Usmani, M. T. (1998). An introduction to Islamic finance. Idaratul Ma'arif, Karachi.

6. Khan, T., & Ahmed, H. (2001). Risk-sharing, commitment, and the banking role of Islamic financial intermediaries. Research Paper No. 127 (Islamic Research and Training Institute).

7. Global Islamic Finance Report (GIFR) – "Fatwa and Shariah Boards in Islamic Finance" (<http://www.gifr.net/gifr2019.pdf>)

8. "Fiqh Council of North America" <https://fiqh council.org/>.

9. Majid, M. A. (Ed.). (2013). Islamic Finance: Performance and Efficiency Perspectives. Palgrave Macmillan.

ISLOMIY MOLIYA INDUSTRIYASI UCHUN QO'LLAB-QUVVATLOVCHI INFRATUZILMA KOMPONENTLARI

Yorqulov Umidjon Muzaffar o'g'li

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti doktoranti

"IFAAS" konsalting firmasi maslahatchisi

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, Islomiy moliya industriyasining barqaror rivojlanishi uchun qo'llab-quvvatlovchi infratuzilmani shakllantirish zarur. Ivanovning fikriga ko'ra, moliyaviy infratuzilma tushunchasi ilmiy kategoriya sifatida alohida tizimli mazmunga ega bo'lib, moliyaviy infratuzilma davlat,